

*et-Temhîd fî Ulûmi't-Tecvîd Niçin Yazıldı? İbnü'l-Cezerî Üzerine Bir Niyet Okuması*¹

Prof. Dr. Nevzat TARTI²

Eserin mukaddimesinde yer alan bilgilerden hareketle İbnü'l-Cezerî'nin *Temhîd*'i yazma nedenini tespit ilk planda oldukça kolaydır. Ancak genel olarak hem kitaplarının, hem de kendilerinin karmaşık yapılarından dolayı, yazarların eserlerini neden yazdıklarını ifade eden açıklamaları kimi zaman yetersiz olabilmektedir. İbnü'l-Cezerî'nin *Temhîd* mukaddimesinde yer alan bu yöndeki açık ifadeleri yanında başka unsurları da dikkate aldığımızda konuyla ilgili bir değerlendirme yapma imkânı doğmaktadır. Örneğin, bu eserin ve diğer bazı eserlerinin satır aralarındaki bazı ifadelerinden, üslubundan ve hayat hikâyesinden hareketle yapılacak bir kişilik analizi, bu konuda yardımcı olabilecektir.

Yazarın niyeti meselesi İslam dünyasında ciddi bir zemin bulmamış olsa da bu konu uzun süredir diğer toplumlarda anlam ve yorumbilimcileri felsefi alanda meşgul etmektedir. (Tatar, 16 vd) Fakat bu çalışmada, İbnü'l-Cezerî'nin, kitabın içinde anlattıklarıyla ne demeye çalıştığı değil, eserini neden yazdığına yönelik oldukça sınırlı bir boyut üzerine durulacaktır. Zira bu tür kitaplar, teknik bilgi içerdikleri için bilgi ve fikir üretiminin yoğun olduğu diğer tür kitaplara oranla daha az ipucu vermektedir. Bu durum, çalışmanın bir söylem analizi olarak nitelenmesini de zorlaştıracaktır.

İbnü'l-Cezerî hakkında çok sayıda çalışmanın varlığı malumdur. Eserlerinin tahkiki esnasında yapılan tanıtımlar ile hakkında yazılmış biyografi, tez, makale ve tebliğ türündeki bu çalışmaların her birinde dikkat çeken şey: İbnü'l-Cezerî'nin, hayatı, hocaları, talebeleri, eserleri, ilme katkıları, eserlerinin teknik incelemesi gibi konulardır. Bunlar neredeyse bütün çalışmalarda tekrarlanmaktadır. Ancak, onun zihin dünyasına veya bir yazar olarak niyetine yönelik değerlendirmelere pek rastlanmamaktadır. Bu konuda verilebilecek nadir örnekten birisi, Ali Osman Yüksel'e aittir. Yüksel, İbnü'l-Cezerî'nin manzum eserleri hakkında, şöyle bir kısa yorum yapar: “Şu noktayı da bilhassa tebarüz ettirmeliyiz: Bu kadar eserin manzum olarak yazılması; kanaatimize göre, asla ‘san‘at, san‘at içindir’ düşüncesiyle yazılmamıştır. Cezerî'nin yazdıklarının hiçbirisinde, bu muvakkat kahramanlık sezilmez...” (Yüksel, 110. Not: Alıntı yazarın metnine sadık kalınarak yapılmıştır.)

İbnü'l-Cezerî'nin niyetini birkaç başlık altında tespit etmek mümkündür.

1. Görünen Sebep: Dönemin Kârîlerinden Şikayet

İbnü'l-Cezerî kitabın başlangıcında eserini neden yazdığını anlatan şöyle bir ifadeye yer vermektedir:

“Bu dönemin yetişmekte olan ve çoğunlukla da ilerlemiş olan kârîlerinin, elfâzın tecvîdinden gâfil bulduklarını, saf ve temiz okumayı ihmâl ettiklerini görünce muhtasar bir eser yazma gereği hissettim.” (*Temhîd*, 52)

Yazar eserin birinci bâbında ise insanların o dönemde kıraat konusunda ürettikleri bidatleri tek tek sıralamaktadır. Yazara göre kariler tarafından o dönemde üretilen bidatler, nağmeli okuyuş, terkîs (sakini harekeler gibi okuma), ter‘îd (sesi titretme), tatrîb (sesi oynatma, terennüm, medsiz yeri uzatmak, meddi haddinden fazla uzatma), tahzîn, koro halinde okuma, bazı harflerin teleffuzunu değiştirme, bazı harfleri hazfetme, medlileri medsiz-medsizleri de medli okuma ve harekelileri sakini okuma gibi (*Temhîd*, 55-57).

İbnü'l-Cezerî'nin bu tutumu kitap yazımında olduğu kadar hayata ve tarihe bakışını yansıtan, geleneksel ve yaygın bir tavidir. Bu tavrı kısaca “yaşadığı dönemin kötü gidişatından şikâyet” olarak ifade edebiliriz. Yazarı kitap yazmaya motive eden öncelikli şeyin, kendi dönemindeki

¹ Bu çalışma, Akdeniz Üniversitesi BAP Koordinatörlüğü tarafından desteklenen 3920 nolu proje kapsamında gerçekleştirilmiştir.

² Akdeniz Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

kıraat uygulamalarında gördüğü aksaklıkların ıslahı olduğu anlaşılmaktadır. Bu, yazarın açık niyetini oluşturmaktadır.

Ancak burada karşımıza bazı sorular çıkmaktadır. Kârîlerin tecvîdden gâfil bulunmaları, saf ve temiz okumayı ihmâl etmeleri veya bazı tecvîd hataları yapmaları şeklinde yazarın öne sürdüğü gerekçe gerçekten böyle bir eseri yazmak için yeterli bir gerekçe midir? Ya da yazar sadece bu sebepler için mi eserini yazmıştır?

Yazarın açıklaması ile yetinildiğinde bu soruların gereksizliği ortaya çıkarken, aşağıda sıralanan başka bazı veriler bu soruların sorulmasını gerektirmektedir:

1. Hacim: Karilerin birkaç hatasının ıslahına yapılan vurgu aslında daha kısa bir kitap yazmayı gerektirirdi. Her ne kadar kendisi muhtasar demiş olsa da, 200'ü aşkın sayfalı bir kitap yazmıştır. Kitabın hacmi, yazarın gerekçesinin biraz yüzeysel olduğunu düşündürmektedir.

2. Kapsam: *Temhîd*, yazarı motive eden konulardan çok daha fazlasını kapsamaktadır. Şikayet etmediği konuları da eserine almış, ele aldığı bütün konularla ilgili hata düzeltmesi yapmadığı gibi, düzelttiği hata oranı da düşüktür. O, kitapta tecvid konularını büyük oranda tekrarlamış ve ekstra bilgilere de yer vermiştir. Yazarın, eserini yazma gerekçesini ifade ettiği cümlelerin devamında, tembeli harekete geçiren, yetenekli ve hevesli kişileri hedefine ulaştırmayı garantileyen ve alimi rahatlatan şeyler yazdığını belirtmesi bu açıdan önemlidir (*Temhîd*, 52). Kur'ân okuyan ve okutanın muhtaç olduğu daha önce hiç kimsenin zikretmediği ve dikkat çekmediği önemli bilgiler, incelikli ve enteresan konular ve ilginç sözler zikredeceğini ifade etmesi de, başka yazım nedenlerini ve yazarı etkileyen farklı motivasyonları ima etmektedir (*Temhîd*, 53).

3. Üçüncü olarak eser, akademik anlayışa yakın bir üslupta yazılmıştır. Kitabın ilerleyen sayfalarına baktığımızda konular zaman zaman derinlemesine incelenmiş, tecvidin inceliklerine girilmiştir. Eserine *et-Temhîd fi İlmi't-Tecvîd* şeklinde genelleştirilmiş bir isim koymasından, yazarın yüzeysel gerekçeleri aştığı ve bu alanda boşluk dolduracak bir kitap ihtiyacına zımnen vurgu yaptığı anlaşılmaktadır. Diğer yandan, önce *Tevcîhât* diye bir esere başlayıp onu yarım bırakarak *Temhîd*'i yazmış olması daha büyük bir hedefi bulunduğunu göstermektedir.

Bu üçüncü madde yazarın bir ders kitabı yazmaya niyetlendiği ihtimalini de göreceli olarak azaltmaktadır. Ders kitabı olarak bilinen eseri ise, daha çok tecvidle ilgili manzum *Mukaddime*'dir (Altıkulaç, 555).

Bütün bunlar yazarı motive eden farklı unsurlar ve niyetlerin varlığını sorgulamak için yeterli sebeplerdir. Bununla ilgili şimdilik ulaşılan veriler ilerleyen satırlarda değerlendirmeye alınacaktır. Yapılacak değerlendirmelerin göreceli olacağı, geçmişin inşasından çok bir anlama faaliyeti olduğu unutulmamalıdır.

2. Görünmez Muhtemel Sebepler: Niyet – Kişilik İlişkisi

Bir önceki başlık altında, İbnü'l-Cezerî'nin *Temhîd*'i yazmasının sebebi olarak kendi dönemi ile ilgili şikayetlerinin ikna edici olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak eserin satır aralarından, diğer eserlerinden ve hayatına dair yazılanlardan elde edilecek veriler, yazarı bu kitabı yazmaya teşvik eden sebeplere dair farklı ipuçları verecektir. Bunlar, yazarın kendi açıklaması kadar somut olmasa da, daha tatmin edici sebepler aramak adına, muhtaç olunan verilerdir.

Araştırma sırasında, *Temhîd*, diğer eserleri ve hayatından bazı kesitlere bakıldığında, konuyla ilgili verilerin büyük oranda yazarın kişiliği, kimliği ve yazma metoduna dayandığı görülmektedir. Bunlar genel anlamda bütün yazarlarda bulunabilecek türde şeylerdir. Eserini yazma nedeni olarak belirlenen kişilik özelliklerinin bazılarını alt başlıklar halinde şöyle açmak mümkündür:

Acelecilik

İbnü'l-Cezerî, *Temhîd*'in sonlarında yazdığı bir nota göre, önce *Tevcihât* diye bir eser üzerinde çalışmaya başlamış, daha sonra devam etmeyi düşünerek kısaltmak zorunda kalmış ve yeni eserini yazmıştır (*Temhîd*, 234). Bu açıklama, *Temhîd*'in bir kitap adı mı yoksa daha ileri hedefin ilk ayağı mı olduğu sorusunun cevabını vermektedir.

Kendi ifadesine göre yazar *Temhîd*'i hicrî 769 yılında 18 yaşında iken yazmıştır (*Temhîd*, 238). Fakat Kitap yazımı için -olumlu veya olumsuz değer atfıyla- erken görülmüş olmalı ki hayatının anlatıldığı yerlerde yaşının erken oluşuna mutlaka vurgu yapılmaktadır. Hatta yazarın yaşı itibariyle kitabının hayli iddialı olduğu söylenebilir. Bu yaşta kapsamlı ve uzun vadeli bir çalışma başlatması farklı değerlendirmelere açık bir durum arz eder; öncelikle takdire değer bir durum iken aceleci bir kimliğe sahip olduğunu da akla getirir.

Sonra birinci kitabı erteleyip daha kısa bir kitap yazmaya meyletmesi de takdire değer iken, aynı zamanda hakkında oluşabilecek bu aceleci kişilik imajını kuvvetlendirmektedir.

Burada akla gelebilecek bir başka muhtemel durum, kişilikten öte yaptığı işin aciliyetine inanmış olmasıdır. Ancak yeni yazılan bir kitabın problemleri kısa vadede çözebilme imkanı olup-olmadığı konusunda yazarın pozitiften çok negatif bir öngörüsü var olmalıdır. Bir kitabın kısa sürede toplumsal dönüşüme etki yapmayacağı muhakkaktır. Bu yüzden, aciliyet isnadı tutarlı olmayacak, aksine yazar hakkındaki bu ihtimalin gücü artacaktır.

Kuşkusuz erken yaşta kitap yazmayı bir kusur olarak görmek gerekmez. Ancak, bu yaşta görüşler ve bilgilerin henüz oturduğu da söylenemez. Üstelik iddialı bir çalışma yapılması için de erken yaş sorunlara açık bir durum arz eder. Gerçi yazarın sonraki yıllarda eserini tashih ettiğine/etmiş olabileceğine dair yorumlar (*Temhîd*, 32) var ise de bu, doğrudan bir bilgiye dayanmamaktadır.

İbnü'l-Cezerî'nin bu özelliğini tespit etmede yardımcı olan bir başka mesele, *Müncidü'l-Mukriîn* adıyla yine gençlik yıllarında yazdığı eserinde on kıraatin bütün unsurlarıyla mütevâtir olduğunu ileri sürüp, bunu kabul etmeyen İbnü'l-Hâcib'i tenkit etmiş ve bazı konularda şâz unsurların bulunduğunu ileri süren Ebû Şâme'yi de ağır bir dille eleştirmiş olmasıdır. Yetişkinlik döneminde kaleme aldığı *en-Neşr*'de ise bu anlayışını yumuşatmış, mütevâtir yerine sahih kelimesini kullanmış, önceden ısrarlı ama acele ile savunduğu ve gerçek olarak ifade ettiği görüşünde yanıldığını itiraf etmiştir (Birişik, 429; Altıkulaç, 554).

İbnü'l-Cezerî'nin aceleci kimliğine yönelik değerlendirmeyi mümkün kılan son örnek, sözlerinde mücâzefe (aklına geleni düşünüp tartmadan konuşma) ile ve hükümlerinde kusurlu olduğuna dair hakkında var olan bilgilerdir. (İbn Hacer, 467, Altıkulaç, 554)

Kendi Eserine Övgü

Kişilik tespiti ile ilgili ikinci bir nokta, yazarın eserine iddialı bir tanımla başlamasıdır. Girişte, tembelleri harekete geçirecek, yetenekli hevesli olanların hedefine ulaşmasını garantileyecek ve alimi rahatlatacak türde daha önce söylenmemiş şeyler yazdığını anlatmaktadır. Yine Kur'ân okuyan ve okutanın muhtaç olduğu ve daha önce hiç kimsenin zikretmediği, dikkat çekmediği önemli bilgiler, incelikli ve enteresan konular ve ilginç sözler zikrettiğini iddia etmektedir. (*Temhid*, 52-53)

Kuşkusuz her yazar insani bir dışavurum olarak kendi eserinden hoşlanacaktır. Fakat İbnü'l-Cezerî'nin hoşlanmaktan öte eserini övdüğü görülmektedir. Yaptığı tespitler ise sübjektif bir özelliğe sahiptir. Eserin özgün ve farklı yönlerini zikretmek yazarın hakkı olmakla birlikte, övgü ve başarı konusundaki kararın okuyucu tarafından verilmesi beklenir. Okuyucuyu çok etkileyecek ve kendinden öncekilerin yazmadığı tarzda bir kitap olması, daha önce kimsenin dikkat çekmediği bilgiler içermesi gibi yazar tarafından öne çıkarılan konularda, böyle olup olmadığının kararını verecek olan kişi okuyucu olmalıdır. Okuyucunun kararının objektifliğinin de bir garantisi olmamakla birlikte takdir hakkı daha çok onundur.

Diğer yandan, daha önce zikredilmeyen bilgiler vereceğini söylemesi de yanlış anlaşılmaya müsaittir. Tecvid ve kıraatla ilgili bazı bilgilerin ilk defa kendisi tarafından üretildiğini söylemek zordur. Bunlar nakli ilimler kapsamında olduğu için, mutlaka daha önce söylenmiş bilgilerdir. Zaten yazar da kitabın ilerleyen sayfalarında görüşleri kendinden öncekilere dayandırmaktadır. Muhakkikin ifadesine göre eser, sonradan kaybolmuş veya tedavülde olan eski kitaplardaki bilgilerin özetinden oluşmaktadır (*Temhîd*, 6).

Anlaşıldığı kadarıyla bunun bir istisnası yazarın eserini yazmasına sebep olarak gösterdiği kıraatle ilgili bidatlerin kendi döneminde üretildiğine dair sözleridir (*Temhîd*, 55-57). Çünkü “**Bu zamandaki Karilerin Kıraati**” diye başlıklandığı birinci bâb’ın altında yazdığı bilgiler Alemüddin es-Sehâvî’nin (ö. 643/1245) *Cemâlu’l-Kurrâ* adlı eserinden aynen alınmış fakat atıf yapılmamıştır (Sehâvî, 528 vd.). Bu durum akla bazı ihtimalleri getirmektedir: Atıf yapmış ancak zikretmeyi unutmuş veya müstensih hatası ile düşmüş olabilir. Ya da bu kısım sonradan başkaları tarafından eklenmiş olabilir ki bu durumda yapılacak bütün yorumlar boşa gider. Eğer kendi aldı ve atıf yapmadıysa bu defa yazara güven sorunu gündeme gelebilir. Ancak eserlerinde, alıntılarını kaynaklandığı ve şu ana kadar bu türde başka bir durum tespit edilmediği için bu yargıda da ihtiyat gerekir.

Hangi ihtimal doğru olursa olsun yine de kendisinden 200 yıl öncesinin bidatleri olarak kayda geçen verilerin aynısıyla kendi döneminin problemi gibi sunulması ilginçtir. Kimi zaman problemlerin benzeşmesi mümkün olmakla birlikte tamamen aynı olacak kadar değildir. Yaklaşık 600 sene sonra yaşayan ve *Temhîd* üzerine bir tahkik çalışması yapan Gânim Gadduri Hamed de, Sehâvî’nin şikayetini tekrarlayan İbnü’l-Cezerî’den etkilenircesine, kendi döneminde çokça ihtiyaç bulunduğu halde tecvid ve kıraat üzerine yeteri kadar kitap yazılmaması ve tahkik çalışması yapılmamasından şikayet etmektedir (*Temhîd*, 5).

İbnü’l-Cezerî *Temhîd* dışında sonradan yazdığı diğer eserleri hakkında da övücü tutumunu sürdürmüştür. Örneğin *el-Hisnu’l-Hasîn* adlı eserini, muhtasar olmasına rağmen ciltlere sığmayacak kadar çok şey içeren bir kitap olarak nitelemiştir (*Hisn*, 39).

Yazarın, görüşleri hakkında da bu tarz bir tutum sergilediği görülmektedir. Örneğin, *Temhîd*’de kendi dönemindeki diğer insanların okuyuşunu eleştirirken, hemen devamında kendi okuyuşunun sahihliğinden bahsetmektedir (*Temhîd*, 57).

Bütün Müslümanların kendi eserini rivayet etmelerine izin vermiş olmasını da bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. (*Temhîd*, 238) Burada sanki yazar insanın kalıcı olma, kalıcı eser bırakma duygusunu dışa vurmaktadır. Neslini devam ettirme arzusu gibi, bilgilerini, zihin dünyasını, duygularını ve düşüncelerini de devam ettirme arzusu insan tabiatında varolan bir durumdur. Kalıcı eser üretme motivasyonlarından birisi bu duygu olmakla birlikte yazarlar genellikle bu kadar açık vurgu yapmazlar.

Mücadeleci Kimlik

Kaynaklarda yazarın özel hayatı ile ilgili şöyle bilgiler yer almaktadır: İbnü’l-Cezerî’nin Dımaşk’taki Câmîu’t-tevbe’nin hatipliği göreviyle ilgili olarak İbnü’l-Hüsân’la aralarında çıkan ihtilaf yıllarca devam etmiştir. 793/1391’de Dımaşk kadılığına getirilmiş, fakat daha sonra eski kadı Şerefeddin Mes‘ûd’un göreve devam etmesi uygun görülmüştür. Bu gelişmenin, o günlerde mâruz kaldığı bir yargılama olayı ile ilgili olma ihtimali vardır. Bir vakfın mallarını kurallara aykırı olarak kullandığı iddiası üzerine, 793/1391’de İbnü’l-Cezerî’nin kusurlu olduğuna hükmedilmiştir. 795/1393’de yine bir dava konusuyla ilgili olarak Mısır’dan Dımaşk’a gelmiştir. İbnü’l-Cezerî aynı yıl Kahire’ye gitmiş ve mal varlığını yönettiği Kutlubeg’le hesap görmek üzere tekrar Dımaşk’a dönmüştür. Bu malî ilişki yüzünden İbnü’l-Cezerî ile Kutlubeg arasında uzun süre devam eden bir anlaşmazlık olmuş, konu Kahire’ye intikal etmiş, yapılan yargılama sonunda Kutlubeg’in İbnü’l-Cezerî’den büyük miktarda alacaklı olduğuna hükmedilmiştir. Bu karar üzerine Mısır’daki mallarına el konan İbnü’l-

Cezerî, hem yargılanma biçimini hem de verilen hükmü zulüm olarak nitelemiş, 798/1396'de Kahire'den ayrılarak, İskenderiye ve Antakya'nın ardından Bursa'ya gitmiştir. (Altıkulaç, 552) İbnü'l-Cezerî'nin muamelat alanında yaşadığı talihsizlikler karşısındaki sergilediği tutumlar, mücadeleci kişiliğini tespitte yardımcı olacak birtakım ipuçları sunmaktadır. Küskünlükler, hukuki davalar, mal-mülk meseleleri gibi hayatın insanlık hali kabilinden gerçekleri, alim de olursa, uzak kalınamayan işlerdir. İnsanları değerlendirmede, bu ayrıntılar anlamlı tecrübelerdir. Her ne kadar özel hayatın konuları ise de, bunlar kitaplarda kaydedildiği için mahrem bir tarafı kalmamıştır.

Otoriter/İnşa Edici Tutum

İbnü'l-Cezerî'nin, tecvidi Kur'ân ilimlerinin en önemlisi olarak nitelendirmesi (*Temhîd*, 52) henüz talebe iken alanını önemsediyiğini ya da alanın etkisi altında kaldığını göstermektedir. Belki bu nedenle eser, aslında okuma teknikleriyle ilgili olsa da okuyucuya telkinde bulunan bir yönü vardır.

İlk eseri olan *Temhîd*'de bir otorite gibi tavsiye ve yönlendirmelerde bulunması da dikkat çekicidir. Örneğin فاعلم، (Temhîd, 102, 102, 104, 229); واعلم (Temhîd, 140, 141); فافهم (Temhîd, 232) ile başlayan cümleler kullanılmaktadır. Yine yanlış bulduğu okumalara karşı فاحذر، واحذر (Temhîd, 119, 171); وإياك (Temhîd, 130) gibi lafızlarla okuyucuyu uyarmaktadır.

Yazar sık sık görüş beyanında da bulunmakta ve kendi görüşlerini dile getirirken genellikle (قلت) ile söze başlamaktadır. Örneğin "... denmiştir ki "yâ" harfinde tefeşşi sıfatı vardır. Ben de derim ki bu özellik "vâv"da da vardır... bana göre "mim"i tefeşşi harfi sayanlar "nun"u da öyle kabul etmelidir." (*Temhîd*, 107)

Yazar, bazen görüşler arasında tercihler yapmaktadır. Örneğin;

"...Ben diyorum ki: bu görüş iyidir, ancak ben tefhîm'in beş şekilde olmasını tercih ederim." (*Temhîd*, 128)

"...ben derim ki, bu görüşler güzeldir. Fakat benim tercihim (onu) tef'îl kalıbında okumaktır." (*Temhîd*, 174)

İbnü'l-Cezerî, Sehâvî ve Ebû Muhammed el-Mekkî (ö. 437/1045) arasındaki bir görüş ayrılığında Sehâvî'nin haklı olduğunu vurgularken onun görüşünün uzak ihtimal olduğunu söyleyen Mekki'ye katılmamaktadır (*Temhîd*, 210).

Yazarın bu inşa edici kişiliği diğer eserlerinde de kendini çokça belli etmektedir.

İbnü'l-Cezerî'nin yine erken yaşlarda, 23 yaşında, yazdığı *Müncid*'de (s. 225), bu türde veriler çokça yer almaktadır. Orada kıraatçıya kurallar koymakta, telkinlerde ve tavsiyelerde bulunmaktadır. Bu tutumu onun va'z ve nasihatı de sevdiğini ima etmektedir. *Zehru'l-Fâih* adlı bir va'z kitabını yazmasının sebebi belki de budur. Bu eserle ilgili bir makalede elde edilen verilere göre va'z üslubunu tam olarak yansıtmış, eserini işârî ayet yorumları, isnadsız hadisler, şiirler, menkıbeler ve isrâiliyyât haberleri ile süslemiştir (Demir, 791).

Burada zaten tarih içinde otoritesinin müsellemler olduğu yönünde bir hatırlatma gelebilir. Kuşkusuz onun kıraat ilminin otoritesi olmasında bir problem yoktur. Kendisiyle ilgili genel kanaat, kurucu bir otorite olduğu yönündedir. Örneğin İbnü'l-Cezerî'nin, on kıraatın mütevatir oluşu konusunda sonradan görüş değiştirmiş olsa da, kıraat-i seb'a anlayışına karşı öğretim programlarında aşerenin yaygınlaşmasını sağlamış olması önemli otorite göstergelerinden (Altıkulaç, 553) birisi olarak kabul edilmiştir.

Ancak bu sonradan kazanılmış bir otoritedir (*Temhid*, 7). Aynı şeyi *Temhîd*'i yazdığı erken dönemleri için söyleyemeyiz. Otorite olacağını nereden bilebilirdi ki?

Eleştirel Kişilik ve Özgüven

İbnü'l-Cezerî'nin kendinden önceki alimlerin görüşlerini çok rahat bir şekilde eleştirdiği görülmektedir. Örneğin Mekki'nin (تفخيم) harflerine elif harfini eklediğini ve bunun bir vehim olduğunu (وزاد مكي الألف، وهو وهم) söyleyerek eleştirmiştir (*Temhîd*, 104). Aynı eleştiriyi O, *Neşr*'de de tekrarlamıştır. (*Neşr*, I, 203) Ancak eleştirilen Mekki, sanki elifde tefhîm olduğunu değil, lâmelifde tefhîm olduğunu söylemektedir. Verdiği (الطلاق ve الصلاة) gibi örneklerden bu anlaşılmaktadır (*Riâye*, 68). Ancak İbnü'l-Cezerî, bunu yanlış anlamış olabilir. Ne var ki Mekki'nin *Riâye*'sinin baskısında da elif farklı bir harf olarak yazılmıştır. Bunun incelenmesi gerekir.

Yine (ت)'nin kalkale harfi olduğuna dair bir görüş bulunduğunu söyleyip sonra da: “bu olabilecek en uzak ihtimaldir” diyerek eleştirmiştir (*Temhîd*, 119).

İbnü'l-Cezerî'nin *Neşr*'de ele aldığı konuyu eleştirirken, Şamlıların ve bazı doğuluların böyle okuduğunu ama bunun özellikle Kur'ân'da caiz olmadığını belirtmiştir. (*Temhîd*, 140)

(Secde 18.) ayetindeki فاسقاً lafzında vakf ile ilgili bir görüş ayrılığında taraf olarak “وليس هذا الوقف عندي بشيء”/burada vakfin bir önemi yok” diyen Ammani'yi aynı üslubla eleştirmiştir: “Ben derim ki: وهذا الذي قاله العماني ليس بشيء، والصواب هو الذي ذكرته أولاً” (Ammani'nin dediğinin bir önemi yoktur, doğrusu daha önce söylediğimdir) (*Temhîd*, 206). Yazar burada doğru kabul ettiği görüşün Şatıbî'ye ait olduğunu söylemektedir.

Aynı konuyu *Neşr*'de ele alırken tavrı daha farklıdır. Orada ise kimseyi eleştirmeden, doğruluk yanlışlık vurgusu yapmadan “...Şatıbî burada vakfı tercih etmiştir” şeklinde bir ifadeyle belirtmiştir (*Neşr*, I, 233).

Bu tutum birkaç şekilde okunabilir: konuyu ilk eserinde daha önce işlediği için tekrardan kaçınmak istemiş, diğer görüşü ciddiye almadığı için görmezden gelmek istemiş veya artık olgunlaştığı için farklı görüşü eleştirmek istememiş olabilir.

Burhânuddîn el-Ca'berî'nin bir görüşü hakkında ise şöyle bir eleştiri getirmiştir: “Büyüklüğüne rağmen böyle demesi çok ilginçtir. Eğer bunu başkası söyleseydi, ya yedi harfin ya da mütevatirin ne olduğunu bilmediğini söylerdik. Fakat onu bundan tenzih ederiz” (*Müncid*, 168).

On kiraatin mütevatir oluşu ile ilgili olarak İbnü'l-Cezerî'nin gençlik yıllarında katı bir tutum sergilediği meşhur bir bilgidir. Bu konudaki açıklamalarından birisi şöyledir: “Bil ki alimler bunun (kiraatte mütevatirin) varlığı veya yokluğu konusunda çokça konuşurlar. Ben her birini zikrettikten sonra gerçeğini/doğrusunu açıklayacağım (أبين الحق)” (*Müncid*, 186).

Yazar, konuyu ele aldığı yerde, farklı düşünmüş olanlarla ve özellikle Ebû Şâme el-Makdisî ile uzun bir gıyabi münakaşa içine girmiştir. Önce Ebû Şâme'nin görüşlerini *Mürşid* adlı eserine atıfla (s. 135 vd.) uzunca zikretmiş (*Müncid*, 197-199), sonra da bu alıntının son cümlelerinden hareketle: “Ey kardeşim düşünülmeden konuşulmuş şu yanlış ve çelişkili söze bir bakar mısın...?” diyerek eleştirisine başlamıştır.

Hatta yazarın aynı yerde anlattığına göre kendisi bu kitaptan hocası Muhammed el-Cemâlî'yi haberdar etmiş ve o da bu kitabın dine ta'n içerdiği için yok edilmesi gerektiğini söylemiştir (*Müncid*, 199).

Yazar biraz sert bir başlangıç yaptığını düşünmüş olmalı ki, Ebû Şâme'ye haksızlık yapmadığını ima edercesine şöyle devam ediyor: “Vallahi, biz İmam Ebû Şâme'yi küçümsemek istemiyoruz. Ancak iyiler de hata yapabilir. Onun kadrini biliriz. Fakat doğruya yapışmak gerekir. Biz bu hataya karşı bir uyarıda bulunmak istiyoruz ...” (*Müncid*, 200)

İbnü'l-Cezerî'nin burada geçmiş Müslüman alimler hakkında konuşan her bir kişinin yaşadığı bir endişeyi, otorite etkisini hissettiği görülmektedir.

Fakat İlerleyen satırlarda konu devam etmekte ve yazar mütevatir konusunda Ebu Şame gibi farklı düşünenlere karşı eleştirisini daha da sertleştirmektedir:

“Nasıl olur da Hz. Peygamber’den mütevatir ve müstefiz olarak gelen kıraati inkar ederler. Onlar kendilerine itibar edilmeyecek azıcık bir gruptur. Ne kıraat ne de rivayet konusunda bilgileri vardır. Kıyas yaparak öğrendiklerine saplanıp kaldılar... Onlardan birisine Kur’ân’da Allah’ın indirdiği şeklin dışında bir şey okunsa, daha önce hiç kimsenin okumadığı bu şey kendine göre kıyasa uygun olsa onu kesin sahih sayar. Ve yine ona uygun kıyas bulamadığı mütevatir bir kıraatten sorulsa onu hemen mutlak şâzz kabul eder...” (Müncid, 200).

İbnü’l-Cezerî gittikçe sertleşmiş ve şöyle demiştir: “Bunlardaki haya azlığına bir bakar mısınız? Kıyası asılı; Kur’ân’ı fer‘ yapıyorlar... Eğer uzatma ve konunun dışına çıkma korkusu olmasaydı, lugatçıların inkar ettikleri şeyleri ve görüşlerini sıralardım. Fakat Allah bana ömür verirse, bu konuda kalbe şifa veren, gönlü rahatlatan müstakil bir eser yazacağım...” (Müncid, 201)

Yazar, kıraatlerdeki tevatüre vurgu yapan açıklamalar ve alıntılara diyalojik bir tarzda devam etmiştir. Sonra Ebû Şâme’nin kıraatlerdeki ravi zabtı kusurlarına yaptığı vurgudan da rahatsız olarak şöyle eleştirmiştir: “Hayır Vallahi, aksine bunların hepsi farklı rivayetleri ve şahitlerini bilmeyenlerin cehaletinden kaynaklanmaktadır...” Sonra yazar bu konuları ileride yazmayı planladığı eserinde ispatlayacağını tekrar vurgulamıştır. (Müncid, 203)

Ebu şame hakkında İbnü’l-Cezerî’nin yaptığı ilginç değerlendirmelerden birisi de şöyledir:

“Şu söze bakar mısınız, dünyada böyle bir şey diyen var mı?... bu ne dediğin bilmeyen birinin sözüdür. Ebu Şame’yi bundan tenzih ederiz. Benim bu konuda ekstrem bir kanaatim var; neredeyse bunların onun sözleri olmadığını söylemek durumundayım. Belki de cahil ve mutaassıb birileri onun kitabına ekleme yapmıştır. Ya da, diğer pek çok yazarın yaptığı gibi gibi, bu kitabını başlangıçta yazmıştır.” (Müncid, 205)

İbnü’l-Cezerî’nin eleştirileri böyle devam edip gitmektedir.

Burada Ebû Şâme hakkında söylediği: “... Ya da, diğer pek çok yazarın yaptığı gibi, bu kitabını başlangıçta yazmıştır” şeklindeki sözleri, ilginç bir şekilde aynı zamanda kendi yaşadığı tecrübeyi açıklamaktadır.

Yazarın erken yaşta, görüşler üzerinde detaylı durması, eleştirilerde ve tercihlerde bulunması, bize önemli veriler sunmaktadır. Varolan veya sürekli tekrarlanan bilgi ile yetinmediği, yanlış bulduğu görüşleri sorgulayıcı davrandığı, bilgi üretimine katıldığı anlaşılmaktadır. Kendisini kıraat alanında en popüler noktaya taşıyan yanının bu özelliği olduğu söylenebilir. Her ne kadar, sonradan vazgeçtiği ve erken yaşta “hakk” olarak kabul ettiği görüşleri nedeniyle bazı alimleri -belki haksız olarak- sert bir dille eleştirmiş olsa da bu cesaret, ilmi geliştiren şeydir. Diğerisi ise bilgiyi tekrarlamaktadır.

Kitaptaki (Kendini Gerçekleştiren) Yazar

Müellif *Temhîd*’i bitirirken Şâtîbî’nin hatim duasına Sahâvî tarafından (... وأنا أزيد عليه...) diyerek eklediği duayı yazmış, sonra hemen devamında Sehâvî’ye nazire yaparcasına onun duasına şöyle başlayan bir ek yapmıştır: (... قلت: وأنا أزيد عليه...) (Temhîd, 236).

Erken yaşta ve ilk eserindeki bu tavrı müellifin kendini gerçekleştirme isteğine ve bunu gerçekleştirecek özgüvene sahip olduğu yönündeki yorumu desteklemektedir.

Müellif, eserlerinde, sık sık düşüncelerini dile getirdiği gibi kendisine ve anılarına yer vermiştir. Eserlerinde ilmi konularda başkaları ile yaptığı bazı konuşmaları, tartışmaları ve diyalogları kaydetmiştir.

Örneğin *Temhîd*’de şöyle bir kısa hatırasını yazmıştır: “Bana kendisini döneminin imamı gören birisi dedi ki: ‘kalkale sadece vakf sırasındadır.’ dedi. Ben de ona ‘sana selam olsun’ dedim” (Temhîd, 130).

Bu tür anılarından daha uzununu başka eserlerinde zikretmiştir. Örneğin Hocası Ebû Nasır Abdulvehhâb es-Subkî ile tartışmasını birkaç sayfada yazmıştır. Yazar hocasıyla aralarında (mütevatir kıraatler) konusunda uzun tartışmayı şöyle anlatmıştır:

“Ona dedim ki, senin on kıraati (mütevâtir) sayman gerekirken bu (yaptığın) ne anlama geliyor?” Bana dedi ki: “biz ihtilafa işaret etmek istedik”. Ben de ona dedim ki: “Efendim, ihtilaf nerde ki, ihtilaf olduğunu kim söylüyor? İmamlardan ve başkalarından Ebu Cafer, Yakup ve Halef’in kıraatinin mütevâtir olmadığını söyleyen var mı?...” (*Müncid*, 172 vd).

İbnü’l-Cezerî, *el-Hısn* adlı eserinin başında, kitap bittikten sonra gördüğü ve kitaba değer katan bir rüyasını anlatarak (*Hısn*, 34) kitapta kendisine yer vermiştir. Yine bir başka eserinde, bir yorumunun geceyin düşünürken içine doğduğunu yazmıştır. (*Müncid*, 210)

Yazarın kitabında bir başka kendini var etme şekli, okur ile girdiği farazi diyaloglardır. *Temhîd*’de sık sık (فان قلت، فان قيل) = (قلت) gibi bir anlatımla bunları gerçekleştirmiştir. Diğer eserlerinde de bu tarzı devam ettiren yazarın tartışmayı sevdiği ve tartışmacı bir yapısı olduğu anlaşılmaktadır.

Yine İbnü’l-Cezerî, *Câmiu Esânîd* adlı eserinde hayatını anlatmıştır.

Bütün bunlar tarihi veriler olma açısından son derece önem arzeden ve az rastlanan şeylerdir. Bu yönüyle bu bilgiler, belki kıraatle ilgili aktardığı bilgilerden daha az değerli değildir. Çünkü alanı ile ilgili bilgiler, geçmişten gelen nakli birikim olduğu için her yerde bulunabilir.

Sonuç

Bu çalışmada, kendi dönemindeki karilerin bazı tecvid kuralı ihlalinde bulunmaları gerekçesiyle *Temhîd*’i yazdığına dair açıklamasının yeterli olmadığı varsayımından hareketle İbnü’l-Cezerî’yi eser yazmaya iten başka bazı sebepler aranmıştır. Yazarın, yüzeysel değil, daha derin sebeplerle hareket ettiği ihtimali yüksektir.

Öncelikle uzun vadeli ve büyük bir çalışma hedeflediği anlaşılmaktadır. Yani kitabı, her yazar için muhtemel geçerlikte, yazarın bir dışavurum aracı ve varoluşun bir boyutu olarak görülmüştür. Dolayısıyla *Temhid*, onsekiz yaşında bir gencin kendini ispat çabası, kendini gerçekleştirme serüveninden bir kesit olarak da ifade edilebilir.

İbnü’l-Cezerî, eserinde/eserlerinde, birikimini, bildiklerini, duygularını, anılarını, hedeflerini vs. yansıtmaktadır. Bunu yaparken aceleci olabiliyor, önceden ısrarla savunduğu ve aksini düşünenleri sert bir dille eleştirdiği görüşlerinden sonradan vazgeçebiliyor, sık sık başkalarını eleştirirken kendi görüşlerinin doğruluğunu vurguluyor, eleştirilerinde sert davranabiliyor, eserlerini överek kendini öne çıkarabiliyor ve kendini merkeze alabiliyor, kendini ve anılarını kitabın içine yerleştirebiliyor, okuyucu üzerinde otorite kurmaya çalışıyor, geleceği yönlendirmek istiyor, bütün bunları erken yaşlarda yapabiliyor.

Kitabın dışındaki sosyal yaşantısı da yazar hakkında dikkate değer veriler sunmaktadır.

Dolayısıyla İbnü’l-Cezerî’nin yazdıklarını bu atmosferde değerlendirmek gerekirken ve kitabını/kitaplarını neden yazdığını anlamada bütün bu veriler önem arz etmektedir.

Tespit edilen bu özellikler sadece ona mahsus olmayabilir. Başka yazarların da benzeri tutumları elbette vardır. Onların da eserleri ve görüşleri okunurken bunlar gözden kaçırılmamalıdır.

Aksi halde, bütün dikkatler sadece akademik başarıya, otoriteye ve karizmaya odaklanmakta ve alim/alimler hakkında sürekli tekrarlanan bilgiler eserleri doldurmaktadır. Kazanımları bir adım ileri taşımak için adımlar/adamlar gecikmekte, sonrakiler öncekilerin gölgesinde kalarak cesaret kaybetmektedir. *Temhîd*’in alanda ilk başvuru eser olma özelliğini günümüzde bile koruyan bir eser olarak kabul edilmesi (Yüksel, 7) bu açıdan manidardır.

BİBLİYOGRAFYA

Altıkkulaç, Tayyar, “İbnü’l-Cezerî”, *DİA*, XX, İstanbul, 1999.

Birişik, Abdulhamit, “Kıraat”, *DİA*, XXV, İstanbul, 2002.

- Demir, Osman, “Cizreli Bir Alimden Ahirette Kurtuluş Reçeteleri: İbnü'l-Cezerî ve ez-Zehrü'l-Faih Adlı Eseri”, *Uluslararası Şırnak ve Çevresi Sempozyumu (14-16 Mayıs 2010)* 2010,
- İbnü'l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed, (833/1429)
Câmiu Esânîd, Daru'l-Me'sur-Mevsuatu'd-Duha, Beyrut-Medine 2015
el-Hısnü'l-Hasîn, Kuveyt, 2008.
et-Temhîd fî İlmi't-Tecvîd (tah: Ğanim Kadduri Hamed), Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2001.
Müncidü'l-Mukri'in, Tahkik: Muhammed Umran, Dâru Alemlî'l-Fevaid, Mekke 1419
en-Neşr fi'l Kiraati'l Aşr (tah: Ali Muhammed Dabbağ), Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut.
- İbn Hacer, *İnbau'l-Gumr biEnbai'l-Umr*, Kahire 1972, III, 467.
el-Makdisî, Ebû Şâme, *el-Murşidu'l-Vecîz*, Beyrut 2003.
Mekkî b. Ebû Talib, *er-Riâye li-Tecvidi'l-Kirâa*, Müesssetu Kurtuba, 2005.
Es-Sehâvî, Alemüddîn, *Cemâlü'l-Kurrâ*, Mektebetü't-Türas, Mekke, 1987
Tatar, Burhanettin, *Felsefi Hermenötik Ve Yazarın Niyeti*, Ankara 1999.
Yüksel, Ali Osman, *Ulûmu'l Kur'ân Kaynaklarından Cezerî ve Tayyibesi*, İstanbul,1993.